



SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

BİLİMSEL AÇIKLAMANIN TARİHSEL-FELSEFİ TEMELLERİ BAĞLAMINDA PLATON'UN İDEALAR KURAMI

*Plato's Theory's of Forms in the Context of Historical And Philosophical Foundations of
Scientific Explanation*

S. Ertan Tağman*

Öz: Açıklama insanlık için yazılı tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir entelektüel ihtiyaç olarak görülmüştür. Açıklamanın amacı anlamayı sağlamaktır ve anlama insan anlığının en karakteristik işlevidir. Açıklama gerektiren sorular sormak ve bu soruları cevaplamaya çalışmak, insanlarda gelişmiş bir eylem olan dünyayı biçimlendirme çabasının içerisindeki entelektüel bir yaratıcılığı gerektirir. Bu yaratıcılık aslında olan olduğu gibi, salt bir biçimde değerlendirmek demektir. Batı'da metafizik çalışmalar başlamadan önce, Antik Yunan'da karmaşık bir mitoloji bulunmaktaydı ve açıklama bu mitler içinde filizlenmişti. Mitler var olanı, düzenlemekte, birleştirmekte, tutarlı ve anlamlı kılmaktaydı. Muthos'tan, logos'a geçiş olarak mitlerden felsefeye geçiş, kişileştirmeden veya mitleştirmeden uzak durmaktan daha köklü bir dönüşümü; politik, dini ve sosyal bir değişimin ürünü olmaktan ziyade, kapalı bir toplumdan tamamen uzakta entelektüel bir dönüşümü ifade eder. Açık bir topluma doğru, gittikçe genişleyen bir zümre tarafından geçmişin değerleri görece önemsizleştirilir ve yeni düşünceler biçimlendirilir. Düşüncede yapılan bir devrim için önemli olan; bazı şeyleri belirleyen tarafsız, değişmeyen ve eşitliği sağlayan bir *yasa* fikrinin ortaya çıkmasıdır. Aynı olgulara ilişkin tartışma, genel ve değişmeyen *yasa* ilkelerine ya da akla başvurularak yönetilmelidir. Gökyüzü ve Yeryüzündeki dönüşümleri, düzenlilikleri tanımlayan ve bunlarla ilgili ön-deyi sağlayan rasyonel açıklamaları arayanlar Presokratlar olmuştur. Antik Yunan kozmolojisinde köklerini bulan felsefe, var olan şeylerin temel öğeleri içinde mevcut olan rasyonel düzeni bularak evreni anlamaya çalışmıştır. Açıklama kavramının çetrefilli yapısını gören ilk teorisyenler Presokratlardı, ancak bu kavramla ilgili ilk bilinçli çalışmaya cesaret eden filozoflar Platon ve Aristoteles olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Platon, Bilimsel Açıklama, Explanandum, Logos.

Abstract: The explanation has been seen as an important intellectual necessity since the early periods of written history for humanity. Explanation aims to understanding and it is the most characteristic function of the human intellect. Asking questions that require clarification and trying to answer these questions requires intellectual creativity within the effort to shape the world, an advanced action in people. This creativity is, in essence, just as it is to evaluate it in a form. Before the metaphysical studies began in the West, there was a complex mythology in Ancient Greece and the explanation sprouted in these myths. Myths made the existence being organized, united, consistent and meaningful. From Muthos, as a transition to the logos, a more radical transformation than the transition from myths to philosophy, personification, or remoteness; it is an intellectual transformation that is far from a closed society rather than a product of political, religious and social change. Towards an open assembly, the values of the past are relatively insignificant and new thoughts are formed by a growing group. What is important for a revolution in thought is; it is the emergence of an impartial, unchanging and equality law idea that determines some things. The discussion of the same phenomena should be governed by general and unchanging legal principles or by reasoning. Those who are looking for rational explanations that define the transformations and regularities in the sky and the Earth and provide preliminary information about them have been Presocrats. The philosophy rooted in ancient Greek cosmology has sought to

* Dr. Öğretim Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
setagman@mehemtakif.edu.tr

understand the universe by finding the rational order present in the essential elements of existing things. The first theoreticians who saw the complex structure of the concept of explanation were Presocrates, but the philosophers who dared to work on this concept first became conscious of Plato and Aristotle.

Keywords: Plato, Scientific Explanation, Explanandum, Logos

GİRİŞ

Felsefenin birincil görevi insanın evreni ve kendisini anlamasına yardımcı olmaktır. Antik Yunan kozmolojisinde köklerini bulan felsefe var olan şeylerin temel öğeleri içinde mevcut olan rasyonel düzeni bularak evreni anlamaya çalışmıştır. Açıklama kavramının çetrefilli yapısını gören ilk teorisyenler Presokratlardı, ancak bu kavramla ilgili ilk bilinçli çalışmaya cesaret eden filozoflar Platon ve Aristoteles olmuştur. Burada Presokratlara teorisyen denilmesinin nedeni, bu konuyla ilgili yaptıkları çalışmaların “bilimsel” ya da “felsefi” betimlenmesine izin verecek düzeyde sofistike olmamasından kaynaklanmaktadır. Burada “bilimsel” kavramı da olayları; tekrarlanabilir, genelleştirilebilir yasalara dayandırarak gelecekte ortaya çıkabilecek olayları öngörebilme anlamında kullanılmıştır. Bu natüralist bir anlayıştır; yani belli ön-koşulların doğal sonucu olarak olayları açıklamak anlamında kullanılmıştır. Bunun aksine bilimsel olmayan görüşler tekrarlanabilirlik ve kestirilebilirlik fikrine daha az vurgu yapmaktadır. Örneğin neden bir deprem olduğu sorulduğunda, bir mistik bunu insanların yaptığı adaletsizlik ve şirk yüzünden Yaraticının memnuniyetsizliğine atfederken; bir sismolog bunu tektonik tabakalarda ve fay hattında meydana gelen hareketlere indirgeyecektir. Burada makul açıklamalar diğerlerinden basitlik, genellenebilirlik, indirgemeye dayalı çıkarım, kanıtlama ve evrensellik özellikleriyle ayrılırlar. Dolayısıyla bilim, tek bir olay ya da süresiz oluşların açıklamasıyla değil, neden bu tip şeylerin neden bu tip koşullar altında meydana geldiğinin açıklamasıyla uğraşır.

Presokratların bilginin ne olduğu ve bunun kaynakları ile ilgili sordukları sorular epistemolojik ve ontolojik açıklamaları kullanmalarını zorunlu kılmıştır. Onların sıkıntıya düştüğü bir noktada Sokrates ön saflara geçmiş ve bu zor olan sorunsallarla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak Sokrates'in yazılı herhangi bir bilgi bırakmamasından dolayı onunla ilgili olan birçok şeyi Platon'un, Sokrates'in ağzından yazdığı diyaloglarda görmekteyiz.

Platon'un “Formlar/İdealar kuramı”¹ açıklamanın ne olduğu ile ilgili oldukça geniş bir tartışma olarak değerlendirilebilir. Bu durumda Platon'da formlar ya da ideaların ne anlama geldiğine kısaca göz atmakta fayda vardır. Üzerinde filozofların tamamının uzlaştığı pek söylenemese de, bizi ilgilendirmesi açısından sadece felsefe tarihçilerinden birkaç örnek verilerek Platon'un idea anlayışı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Şu halde o ide,

1) Yeni felsefede düşüncenin, ahlakın, zevkin kanunları denilen şey (*ideai*);

2) Aristoteles'in kategoriler dediği, eşyayı altında tasavvur ettiğimiz ve yukarıdaki kısma dahil olan umumi şekiller (*gene*);

3) Tabii ilimlerin tipler, nevilere dediği şey (*eide*).²

Tikel şeylerin oluşturduğu evren yanında bir de idelerin oluşturduğu bir evren vardır. İdeler evreni cansız, kaskatı ve duran bir evren değildir. Bu evreni Platon, Elealıların “Bir”i gibi hareketsiz ve sabit

¹ “Eidos (Form) ve İdea sözcükleri çoğu zaman özdeşleştirilmiştir. Bunlar aynı kökten gelirler ve “biçim” veya “fikir” olarak çevrilirler.” -Her ne kadar günümüzde idea terimi aynı şekilde Türkçede kullanımını devam ettirse de, 1970'lere kadar ülkemizdeki çoğu Platon çevirisinde eidios veya form fikir olarak adlandırılmıştır- “Bununla birlikte anlamları daha ayrıntılıdır. Eidos bir şeyin görünümü, biçimi, formu, yüzü ya da şeklidir (Protogoras, 352a), İdea, tanımlamaları belli bir figüre gönderme yapan eidos'inkinden farklı bir nesnenin görünen yüzüdür. Platon Theaitetos'ta (184d) ruhtan bir idea gibi söz eder. İyi'nin kendisinin niteliği eidos değil, idea'dır. Ousia varlığı karakterize eder, eidos ise varlığın ruhun idea'sına görüldüğü yüzünü belirtir”. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Jean-François Mattéi, **Platon**, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 48-57.

² Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 1964, s. 47-52

olarak değil, aksine “canlı ve yaratıcı” bir evren olarak algılar. İdeler tüm varlıkların sonu olmayan modelleridir ve bu nedenle tek tek objeleri sürekli etkilerler.³

Platon ilk diyaloglarından başlayarak, mantıktan yoksun rutinler olan hareketli düşünceleri aşip bilginin özel konusunu tanımlamaya çalışır. Büyük *Hippias*'taki güzellik olsun, *Euthyphron*'daki dindarlık, *Lakhes*'teki cesaret ya da *Lysis*'teki sevgi olsun, Sokrates her zaman düşünülen gerçekliğin “öz”ün peşine düşmüştür. Öz, *ousia*, nesnenin görünümünün farklılığına indirgenemez; basit *ti esti* (nedir?) sorusu sorulduğunda kendi içinde nesneyi karakterize eder. Söz konusu olan; tüm güzel, kutsal, ya da enerjik şeylerin ortak karakterini yakalamaktır... Bir şeyin *ousia*'sı, *eidos*'u ya da özel objelere indirgenemeyen bir bütünü evrensel özelliği olan *idea*'sıyla açıklanır... Bir gerçekliğin özü önce onunla ilgili tanımla ortaya çıkar: sözcülemi *logos*, *horos* ya da *horismos* tanımlanacak objenin kavranmasıyla ilgili sınırların ufkunu belirtirler... Doğrudan doğruya felsefe ile ilişkili olanlar sadece ölüm kaygısı içindedirler, çünkü ölüm onların önünde bir uçurum açarak adaletsizlik karşısında üzülmelerini, adaletin olacağı başka bir dünya umudu içinde yaşamalarını sağlar. Bu düşünce Platonculuğun dönüm noktasıdır. İdealar teorisi artık metodolojik olarak bilginin bir koşulu değildir; bundan böyle ontolojik olarak bir yaşam tercihidir ve daha sonra epistemolojik olarak yeni bir boyut (bilginin konusu) daha kazanır.⁴

Platon'un İdealar Kuramı

Platon idealar kuramını, yazdığı diyaloglarında açık bir biçimde ortaya koymuştur, yukarıda da bahsedildiği gibi idealar kuramı metodolojik olarak bilginin bir koşulu olmaktan çıkıp, ontolojik bir mahiyete bürünmüştür. Bu noktada Platon'un ideaları yerleştirebileceği üç ontolojik seviye belirlemesi yaptığı söylenebilir: Fiziksel nesnelere ve sayılar (üçgen, üç; x, y, z); Formlar (uzunluk, kısalık; A, B, C); nesnenin özelliklerinin tekil örnekleri (uzun, kısa; f, g, h). Platon kendinde Uzunluk olarak tanımladığı şeyin, Sokrates uzundur, önermesindeki uzun kavramından farklı olduğunu söyler, ikincileri tekil nitelikler olarak adlandırarak Formlardan ayırır. Platon'un diyalogları her ne kadar aporetik bir yapıda da olsa, sorgulanan kavramların en azından ne olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Açıklama konusunda “Platon retrospektifi” olarak adlandırılacak aşağıda bahsedilen diyaloglar çerçevesinde Platon'un açıklama ile ilgili düşünceleri kısaca ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Platon'un açıklama ile ilgili düşüncelerini, *Phaidon* (95-107) diyalogunda bulmak mümkündür. İkinci dönem diyaloglarından sayılan *Phaidon* diyalogu Sokrates'in idam edileceği gün tutuklu olduğu yerde geçer. Ayrıca üçüncü dönem diyaloglarından sayılan ve sensualizme ve empirizme yani bilginin temelini duyumlarda ve deneyde kabul eden görüşlere karşı eleştirel bir tutum takındığı, bilginin doğası ile ilgili tartışmaları içeren *Theaetetus* diyalogunun son bölümlerinde (201-210) yine açıklama ile ilgili ipuçları vermektedir. Bunun dışında *Timaios* diyalogunun tamamı bir açıklama kuramının zarif örneklerini içermektedir. Burada Platon'un açıklama ile ilgili düşünceleri, yukarıda ifade edilen üç diyalog üzerinden, kendinden önceki filozofların (özellikle doğal açıklamalar olarak nitelendireceğimiz) açıklamalarına yaptığı itirazları temelinde değerlendirilerek bir açıklama kuramı hakkında ne düşündüğü üzerinde durulacaktır.

Platon'un açıklama ile ilgili düşünceleri genel olarak “yargısal olmayan bir belirlenimci açıklama kuramı” olarak nitelendirilecektir. Belirlenimci açıklama kuramından kasıt: “Tekil bir şeyin açıklaması; her zaman bu tekil şeyin belirleyici ya da zorunlu nedeni aracılığıyla yapılabilir” şeklindeki iddiadır. Ancak burada bahsedilen ‘zorunluluk’ ve ‘neden’i Yunanlılar bizim günümüzde kullandığımız anlamda kullanmamışlardır.

Yunanlılarda kullanılan “*aition*” günümüzde “neden” olarak çevrilmekle birlikte, daha geniş bir anlama geldiği de açıktır. Bizim için neden, bir şeyleri bir duruma, sürece ya da herhangi bir şeye dönüştüren ya da sürükleyen etkin nedendir. Platon'da nedene karşılık geldiği söylenen “*aition*” daha çok sorumlu olmak anlamına gelmektedir.⁵ Platon, ilk dilbilimsel çalışma olarak kabul edilen *Kratylos* diyalogunda *aition*'u “şeylerin o şekilde olagelmesini sağlayan şey”⁶ şeklinde tanımlar. Bunun dışında *Hippias* ve *Lysis* diyaloglarında *aition*'u farklı anlamlarda kullanmıştır. Örneğin *Hippias* diyalogunda “kendi sonucunu üretmek” anlamında kullanılırken, *Lysis* diyalogunda ise *aition* “bir şey yüzünden yapmak”

³ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi.*, Çev. Vural Okur, İm Yay., 2005, s. 217.

⁴ Jean-François Mattéi, *Platon*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kit. 2008, s. 48-51.

⁵ R. J. Hankinson, *Cause and Explanation in Ancient Greek*, Oxford University Press, New York, 1988, s. 86.

⁶ Platon, *Kratylos*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, 2000, 413a.

ya da “bir şey için yapmak” şeklinde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu ifade şu şekilde örneklendirilebilir: Hasta olduğumuzda tıbbi yardım alırız. Ancak hasta olmamız yüzünden tıbbi yardım almayız, sağlıklı olmak için tıbbi yardım alırız. Teleolojik bir özellik içeren *aition* idea kuramının temel kavramlarından birisini oluşturmaktadır.

Phaidon Diyalogu

Phaidon diyalogunda Sokrates ve Cebes arasındaki tartışma önemli bir yer kaplamaktadır ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Platon, Sokrates'in ağzından doğal nedenler bağlamında kendinden önceki filozofların açıklamalarına duyduğu ilgiden bahseder. Ancak sonradan bu doğal nedenleri kabul edilemez bulur. Yani fiziksel açıklamayı reddeder.

*“...delikanlılığında fizik denilen bu bilime çok büyük bir istek duymuştum. Her şeyin nedenini, onu var edeni, yok edeni ve niçin var olduğunu bilmeyi eşsiz güzellikte bir şey bulurdum ve bin defa, önce şu meseleleri incelemekte kafamı yorduğum da oldu...”*⁷

Sokrates Cebes'e, Anaksagoras'ın önerdiği açıklama türlerine büyük umutlarla bel bağladığını anlatır. Ancak Sokrates, Aristoteles'in “nihai açıklama” dediği, günümüzde “teleolojik açıklama” ya da “ereksel açıklama” denilen bu tarz bir açıklama için örnek vermez. Bu yüzden onun yaptığı bu açıklama türü “güçlü nihai açıklamalar”⁸ olarak adlandırılabilir, çünkü bu tür açıklamalar şeyleri amaçladıkları iyi olmaları koşuluyla değil, en iyisi olmaları yönünden açıklarlar;

*“Evet düşünüyorum ki Anaksagoras bana en başta yerin düz veya yuvarlak olup olmadığını öğretecek, öğretirken de bunun niçin gerektiğini, dünya için en iyi şeklin bu olduğunu ve bu yüzden onun için en iyi şeklin bu olduğunu tasdik ederek, en küçük noktalarına varıncaya kadar her şeyi anlatacak; yer evrenin ortasındadır deseydi ve onun merkezde olmasının en iyi olduğunu bana anlatmış olsaydı bir başka neden aramazdım bile... Oldukları gibi olmanın en iyi olduğunu, bunun için bu şeylerden her birinin ayrı ve hepsinin genel nedenlerini göstererek her biri için en iyi olanla hepsi için en iyi olanın ne olduğunu inceden inceye anlatacağımı düşünüyordum... Fakat dostum bu güzel umut çok sürmedi; çünkü oldukça, zihni hiç kullanmayan ve nesnelerin düzenini gerçek nedenlere bağlayacak yerde, havayı, eteri, suyu ve daha bir sürü birbirini tutmayan şeyleri neden olarak alan bir insan görüyorum... Burada oturuyor olmamın nedenini kemik ve kas yapısıyla bağdaştırmak ve bunun gibi şeylere neden adını vermek sapıklıktır...”*⁹

Platon, bu açıklama türlerinin, birinin arzulanacağı en iyi açıklama türü olduğu konusundaki düşüncesinde ısrar eder, ancak Anaksagoras'ın belirtilen niyeti (doğal nedenlere bağlılık) nedeniyle ondan ayrılır. Anaksagoras bu açıklamayı, Sokrates'in reddettiği doğal neden bağlamında ele almaktadır. Oysa Platon, doğal neden fikrine karşıtır:

*“Bana bir şeyin güzelliğini vücuda getirenin, ya parlak rengi, ya şekli veya buna benzer bir şey olduğu söylenecek olursa, benim aklımı alt üst etmekten başka bir işe yaramayan bütün bu sebepleri oldukları yerde bırakıyorum ve bir şeydeki güzelliğin hangi yönden hangi şekilde olursa olsun kendinden güzellik bulunmasından ve onun geçmesinden geldiğini sadece safça, belki de bönce kabul etmekle yetiniyorum... güzel şeyleri güzel kılmanın güzel olduğunu söyleyebilirim...”*¹⁰

Sokrates en iyi açıklama açısından, gerçek bir açıklamanın gerçek bir “*aition*”a sahip olması gerektiğini belirtir. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi Sokrates, doğal şeyleri (ateş, hava, su, toprak...) neden olarak görmenin büyük bir saçmalık olduğunu söyler. Ancak bu doğal nedenleri reddettiği anlamına gelmez, sadece bunları gerçek bir açıklama için yetersiz bulur.¹¹ Çünkü mekanist açıklama (doğal nedenlere dayanan) şeylerin nasıl öyle işlediklerini açıklayabilir ama neden öyle olduklarını açıklamaz. İkinci bölümde Platon, kendisinin “ikinci en iyi” açıklama yaklaşımı olarak kabul edilen Formlar/İdealar aracılığıyla açıklama görüşünü belirtir. Bunlar “Formal açıklamalar” olarak adlandırılabilir. Platon öncelikle bu tarz açıklamaların güvenilir bir türünü sunar; “Kendinde Güzellik dışında bir güzel varsa,

⁷ Platon, **Phaidon**, Çev. H. R. Atademir, S. K. Yetkin, Ankara, 1943, 96c-96d.

⁸ David-Hillel Ruben, *Explaining Explanation*, Taylor and Frances Lib., 2004, s. 46.

⁹ Platon, **a.g.e.**, 1943, 97e.

¹⁰ Platon, **a.g.e.**, 1943, 100d.

¹¹ R. J. Hankinson, **a.g.e.**, 1998, s. 83-86.

bu şey ancak bu kendinde güzelden bir şeyler aldığı için güzeldir.”¹² Bu açıklamalar şu değildir: x, F’dir, çünkü F’likten pay alır. Daha çok şudur: x, f’tir, çünkü A’lıktan pay alır. Örnek olarak Taş neden soğuktur? Taş soğuktur (f), çünkü Soğukluk Formundan (A) pay alır.¹³

Formlar zıtlıkları ile beraber asla nitelendirilemezler. Güzellik formu hiçbir zaman çirkin olamaz, Uzunluk formu hiçbir zaman kısa olamaz. Bunlar şeylerin içindeki tikel nitelikler için de böyledir. Birisi olduğunda diğerini iter, yok eder.

Üçüncü bölümde Platon, bu Formal açıklamanın daha az güvenli ama bilgi veren bir türünü daha sunar. Buna göre iki form asla bir arada bulunamaz. Ancak, herhangi bir x’in sahip olduğu F, dışında diğer formlardan da pay aldığına, alınan diğer form önceki formu baskılar.¹⁴ Örneğin taş, soğuktur, çünkü soğukluk formuna sahiptir, ancak taşı ısıttığımızda soğğun zıddı olan ateş formu, taşın sıcak olmasına neden olur. Buradaki neden bildiğimiz bir neden değildir. Yunanlıların “aition” olarak nitelendirdiği nedendir. Örneğin Ateş formu, cismin sıcak olmasını belirler ve zorunlu kılar. Asla sıcak olmasının nedeni değildir. Bu açıdan bakıldığında Platon’un belirlenimci bir açıklama kuramı oluşturduğu söylenebilir, çünkü *aition* herhangi bir şeyin öyle olmasını belirleyen şeydir, dolayısıyla formal açıklamalar bazı zorunluluk öğeleri içerir.

Sonuç olarak Platon’un üç çeşit açıklama tipi öne sürdüğü söylenebilir:

(1) Doğal (fiziksel) açıklama (Anaxagoras’ın ve doğa felsefecilerinin öne sürdüğü açıklamaları reddetmiştir),

(2) Nihai (ereksel) açıklama (en iyiye dayanarak yapılan açıklamalar),

(3) Formal açıklama (Formlara dayanarak yapılan açıklama).

Günümüzde nedensel açıklama olarak adlandırılan kavrama en yakın açıklama tipi olan fail nedensel açıklama, doğal olmayan fail nedenlerin imkânına açık kapı bıraktığı için doğal açıklamadan daha genel bir kategori altına sokulabilir. Ancak fail nedensellik düşüncesi Platon tarafından ayrı bir tip olarak oluşturulmamıştır: Onun önerdiği özel bir fail nedensel açıklama türü olan doğal açıklamadır. Doğal açıklamalar fail nedenin fiziksel şeyler olduğu, fail nedensel açıklamalardır.

Platon için hangi açıklamalar Formal açıklamalar olarak görülür ve bunların doğal ve nihai açıklamalar ile nasıl bir ilişkisi vardır? Platon’un gerçek bir açıklama türü olarak doğal açıklamaları reddettiği çok açıktır. Ancak, fail açıklamanın, doğal nedenler aracılığıyla yapılan açıklamalardan daha geniş olduğu düşünülürse, bu durumda Platon Formları, fiziksel tözler yerine başka bir etkin neden türü olarak düşünmüştür.¹⁵ Yani Platon’un doğal açıklamalar ve mantıksal açıklamalar arasında ayırım yapmış yapmadığı üzerinde düşünmek gerekir ancak bu ayrı bir tartışma konusudur ve belki de Formlar aracılığıyla yapılan açıklamalar mantıksal açıklamaların bir türü olarak değerlendirilebilir.

Modern görüş (pozitivizmin XX. yüzyılın başlarından itibaren revize edilmiş bilgi anlayışı metafiziği tamamen dışladığı için) soyut şeylerin fail bir nedensel rol oynayamayacağını söyler. Bu iddia değişim üzerinden ileri sürülür: Herhangi bir neden olma ya da neden olunma bir değişim yaratır. Soyut cisimlerin ise bir değişim yaratma yetileri yoktur. Bu durumda Platon’un Formları soyut nesnelere olarak mı düşünülmelidir? Ancak yukarıda daha önce de bahsedildiği üzere, Platon’a göre idealar ya da formlar ontolojik olarak reeldir.

Sokrates’in ağzıyla Platon, Formların şeyleri hususi kıldığını belirtir. Bu hususi şeylere yaklaşan Formlar, o şeyleri belli nitelikleri almaya zorlar. Diğer Formlar ona yaklaştığında ise, bu nitelikler ondan uzaklaşır. Formlar sırf metafor olarak adlandırılmadıkça, modern anlamda soyut nesnelere olarak kabul edilemez. Bu durumda doğal ve mantıksal açıklamalar arasında Platon’un bir ayırım yaptığını söylemek fazla iddialı olur.¹⁶

Platon, Formal ve Fail nedensel açıklamalar arasındaki ayırımı mümkün mertebe azaltmak için, doğal açıklamaların “oluşu ve bozuluşu genel anlamda”¹⁷ açıklamaya çabaladığını dile getirir. Platon Formal açıklamaların aslında, doğal açıklamaların açıklamada başarısız oldukları aynı sorulara verilen cevaplar olduğunu belirtir. Bunun böyle olmasının nedeni: Formal açıklamalar; şeylerin neden varlığa gelip sonra varlıktan gittikleri sorusunu Formlar aracılığıyla açıklamaya çalışmaktır, bu durumda fail bir nedensel

¹² Platon, **a.g.e.**, 1943, 100c.

¹³ David-Hillel Ruben, **a.g.e.**, 2004, s. 48.

¹⁴ David-Hillel Ruben, **a.g.e.**, 2004, s. 51.

¹⁵ David-Hillel Ruben, **a.g.e.**, 2004, s. 52.

¹⁶ E. L. Burge, “The Ideas as Aitai in the Phaedo”, *Phronesis*, C. 16, 1971, s. 1–13.

¹⁷ C.C.W. Taylor, “Forms as Causes in the Phaedo”, *Mind*, C. 68, 1969, s. 45–59.

açıklama gibi görünmektedir. Burada Platon'un "iyi bir açıklamanın gerçek bir *aition*'a sahip olması gerektiği" düşüncesi hatırlanacak olursa, Formal bir açıklamanın bir şeyin güzel olmasının nedenini o şeyin sahip olduğu Güzellik formu ile açıklaması, Moliere'in açıklama tarzıyla¹⁸ paralel olmasına neden olacaktır.

Platon'da Explanandum ve Explanans

Platon'un *explanandum* ve *explanans*¹⁹ ile ilgili doğrudan bir düşüncesi olduğunu söylemek zordur. O daha çok Formlar ve İyi üzerine düşünmüştür. Platon'a göre bir *aition* elde etmek istendiğinde, bir açıklama talep edilmiş olur. Açıklama, Platon için olay ya da olguların kendileridir. Çünkü açıklamalar idealar aracılığıyla yapılıyorsa en son nedene gitmek ilk ideaya gitmeyi gerektirdiğinden Tanrı'nın bilgisi, doğrudan tanrı kavramından gelmektedir ki bu bir panteizme de kapı aralar. Dolayısıyla fiziksel olayları açıklamak, onların temsil ettiği ideaları açıklamak olduğunda aralarındaki ayırımın nasıl yapılacağı gündeme gelmektedir.

Platon'da fiziksel açıklama ile ilgili sorunsalın ortaya çıkmasında iki sözcük esastır: "aynı" ve "gayrı". Aynılık ile ilgili olarak Platon'un ortaya attığı sorunsala iki farklı biçimde yaklaşılabılır. Birincisinde Platon; (a) mümkün alemler çapında özdeşlik kuramını (token identity) kullanır. İkincisinde ise (b) özdeş olmayan iki belirtke tipinin sadece aynılığına ihtiyaç duyar.²⁰

Burada *Pahidon* diyaloguna başvurarak sorunsal biraz daha açılabilir. Platon diyalogunda;

"...bundan önce büyüyip gelişmesinin nedeninin yemek-içmek olduğunun herkesçe açıkça bilindiği, besinlerle etler etlere, kemikler kemiklere, bunun gibi beden parçalarından her birine uygun öğeler eklendiğini sanıyordum. Bu yüzden küçük olan kütle sonunda büyüyor, evet, böylece insan da küçükken büyük oluyor, diyordum, işte o zaman bu fikirdeydim... Ayakta kendisinin tam omuzlarına kadar gelen bir küçük adamın yanında büyük bir adam; bunun gibi bir atın yanında başka bir atı görerek yahut bunlardan daha açık bir örnek alınacak olursa, on sayısının, kendisine iki eklendiğinden ötürü sekizden daha büyük; iki kulacın kendisinin yarısını aştığı için bir kulaçtan daha büyük göründüğünü bilmek yeter sanıyordum... bu şeylerden herhangi birinin nedenini bilmek aklımdan geçmez. Bire bir katılınca kendisine bir katıldığı için mi birin iki olduğunu; yoksa birbiriyle toplanmasıyla bunun ötekine, ötekinin de buna katıldığı için mi iki olduklarını bir türlü kestiremiyorum. Çünkü onlar ayrı ayrı buldukları vakit, her birinin gerçekten bir olduğunu ve o zaman iki olmadığını görünce şaşırdım kaldım; fakat birbirlerine yaklaştılar ve böylece ikinin neden var olduğu meydana çıktı: Onların durumlarının karşılıklı yaklaşımlarından meydana gelen birleşme, demek istiyorum. Bir'i parçalara ayrılması halinde bu ikiyi veren nedenin kendisini verenin, ayrılma olmadığına da inanmıyorum. Çünkü bu, şimdi bize ikiyi veren nedenin aksi bir nedendir. Birinci halde neden, birbirinin yanında toplanmış olmaları; şimdi de birbirinden çıkarılmaları ve ayrılmalarıdır. Bir'in neden meydana

¹⁸ "Moliere'in komedisinde afyonun neden uyku getirdiğine dair doktorun iddia ettiği açıklamayı hatırlarsak: Onun *virtus dormitivası* (uyutucu bir gücü) vardır. Biz açıklanması gerekenin yeniden ifadesini bir açıklama olarak kabul edemeyiz. O zaman daha fazlasını gerektiren bir açıklamayı şart mı koşalım? Fakat bu şart da hâlâ yeterli değildir. "Afyon, haşhaştan elde edilir ve uyku getiricidir." ifadesi afyonun niye uyku getirici olduğunun bir açıklaması değildir; daha fazlasını, yani afyonun haşhaştan elde edildiğini gerektirse bile". W. V. Quine, J. S. Jullian, **Bilgi Ağı**, Çev. Hadi Adanalı, Kitâbiyat, Ankara, 2011, s. 99.

¹⁹ Explanans ve Explanandum, Hempel tarafından, bilimsel açıklama modelinin temel kavramları olarak kullanılmıştır. Explanandum, açıklanan; explanans ise ön koşul önermeleri ve yasalar olarak açıklayan önermeler için kullanılır.

²⁰ Tip ve İm ayrımı felsefede, nesneyi ifade eden kavram ile kavramın ifade ettiği tikel nesne arasındaki ayrımı ifade eder. Örnek vermek gerekirse, garajımızda bir bisiklet olduğunu düşünelim, bir sohbetle "Bisiklet son dönemlerde çok yaygınlaştı" cümlesi içinde kullandığımız bisiklet kavramı ile garajımızdaki bisikleti kastetmediğimiz ortadadır. Burada İm (token) garajımızdaki bisiklet, Tip de genel bisiklet kavramıdır. İm (token) belirli bir zamanda belirli bir yerde varolan ve somut fiziksel bir nesne olarak gösterilen şeydir. Örneğin "İkisinde de aynı araba var" dediğimizde, ya o arabanın tipini yani, aynı marka ve model vs. arabaya sahip olduklarını söylüyoruzdur, ya da İm olarak aslında ikisinin de tek bir arabaya bindiğini söylüyoruzdur.

*geldiğine, ne de bir kelime ile herhangi bir şeyin ne ile doğduğuna, yok ve var olduğunu bildiğime de artık inanmıyorum...*²¹

Platon'da aynılık kavramı üzerine düşünüldüğünde Platon'un gayrılık ve aynılık kavramından ne anladığının sorulması gerekir. Örneğin iki işlem yapılıyor ve ikisinde de "2" elde ediliyor. Birincisinde "1" bütüne "1" bütün eklendiğinde "2" bütün elde ediliyor. Ancak "1" bütün "2" ile bölüldüğünde yine "2" bütün elde ediliyor olacaktır. Bu durumda birbirine zıt olan bölme ve toplama nasıl aynı sonuca götürüyor? Bu anlamda gayrılık ifade eden bir şeyin bölünmesi ve eklenmesi nasıl aynılık ifade eden iki bütünü oluşturuyor sorusuna şu şekilde cevap verilebilir:

(1) Explanandum: Daha önceden bir bütün olan bir şeyin iki bütün haline getirilmesi.

Olası Açıklama: Bir olan şeyi ortadan ikiye bölme.

(2) Explanandum: Daha önceden bir bütün olan iki şeyin bir bütün haline getirilmesi.

Olası Açıklama: İkinci şeye bu birinci şeyi ekleme.

Doğal açıklamayı kabul edenlere göre birbirine zıt olan açıklamalar aynı olgu için geçerli olamaz.

Bu durumda Platon'un kendi sözleri ile yola çıkıldığında temel iki ilkeyi belirlediği görülür:

İlke 1: Birbirine zıt olan iki şey aynı şeyi açıklayamaz

İlke 2: Aynı şey birbirine zıt olan iki şeyi açıklayamaz.²²

Burada günümüz terminolojisi ile Antik Yunan terminolojisi arasındaki farklılıklara dikkat çekilmesi gerekmektedir. Örneğin antik dönem anlayışı için Uzunluk ve Kısalık, formları birbirine zıttır. Günümüzde ise bu iki kavram zıtlık barındırmaz. Platon için de günümüz anlayışıyla uygun biçimde zıtlık barındırmadığı söylenebilir. Platon uzunluk ve kısalık gibi formların şeylerin birbirine göre nasıl olduklarını belirlediğini söyler. Fakat r, s, ve t şeklinde üç adet şeyin birbirine göre farklı boyları olduğu ve aynı anda bir yerde bulunduğu ifade edildiğinde, bunların r, s'den uzun, s, t'den uzun ise bu durumda s aynı anda hem uzunluk hem de kısalık formuna sahip olması gerekir ki bu durumda iki şeyin karşıtlığı ve çelişkisi ancak özel tanımlamalarla sağlanabilir. Örneğin çağdaş görüşe göre c, e'nin nedeni ise, ancak c veya e'nin herhangi bir nedensellik önermesi içinde kullanılan doğru tanımlaması içinde doğru olur. Bu durumda 'neden' dediğimiz şey bizim bunu nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Burada pragmatik yaklaşım göze çarpmaktadır. Bir tanım üzerinden giderek herhangi bir kavramın içeriği doğrultusunda çelişki ya da karşıtlık aramak pragmatik yaklaşım içerisinde değerlendirilebilir.

Platon'un, biraz önce bahsedilen ilkeleri kullanırken, temel amacı doğal açıklamanın geçersizliğini ortaya koymaktır. Onun iddiasının temel mantığı herhangi birisi böyle bir açıklamayı kabul ederse aksini de kabul etmelidir, ya da her ikisini de kabul etmemelidir. Ona göre doğal açıklamalar böyle bir olasılığı barındırmazlar, kabul edilebilir bir açıklama Platon'a göre Formlar aracılığıyla yapılabilir.

Bunun dışında Platon için hipotez, açıklama ile sıkı bağlantı içerisindedir.²³ Bunu göstermek için Menon diyalogunda kullandığı ilkedен bahsedilebilir. Menon diyalogunda "Erdem öğretilir mi?" sorusuna erdemın ne olduğunu tanımlayarak başlamak yerine, olayı dolaylı yoldan ele alır:

"...demek şimdi, eğer yanılmıyorsam, ne olduğunu bilmediğimiz bir şeyin nasıl olduğunu araştırmaya koyulacağız, yalnız, senin yüceliğinden bir şey eksilmesini istemem ama bana şu lütufta bulun: erdemın öğrenilip öğrenilemeyeceğini bir varsayıma dayanarak incelememe izin ver. Burada «varsayım» kelimesini geometri bilginlerinin aldıkları anlamda kullanıyorum. Onlara falan üçgen filân dairenin içine çizilebilir mi? diye sorulsa şöyle cevap verirler: «Bu şeklin yüzeyi oraya uyar mı uymaz mı henüz bilmiyorum. Yalnız, bunu belirtmek için bir varsayıma dayanılarak şöyle düşünülebilir: şu şartlarla, sonuç şöyle olacaktır, başka şartlarla, başka bir sonuca varılacaktır İşte ben de üçgenin daire içine çizilip çizilemeyeceği sorusuna böyle varsayım yoluyla cevap verebilirim.» Erdem için de böyle olacak. Henüz ne olduğunu, nasıl bir şey olduğunu bilmediğimize göre, bunun

²¹ Platon, a.g.e., 1943, 96c-97b.

²² David-Hillel Ruben, a.g.e., 2004, s. 56.

²³ R. J. Hankinson, a.g.e., 1998, s. 103

*öğrenilip Öğrenilemeyeceği üzerinde ancak bir varsayıma dayanarak düşünebiliriz: erdem öğretilebilir yahut öğretilemez olduğuna göre ruha ait şeylerin hangi cinsindedir?*²⁴

Bu anlatımı sembolik olarak ifade etmek gerekirse: Belirli bir p olayını bilmek istediğimizde, p olayı doğrudan araştırmaya elverişli değilse, o p olayı yerine araştırmaya elverişli olan ve p olayı ile eşdeğer gördüğümüz bir s olayını ele alırız ve bu durumda p olayı için doğru olan s olayı içinde doğru olur.

Bu işlem geometride kullanılan analiz yöntemi olarak adlandırılır. Önce herhangi bir problemten (p olayı) başlanır (teorem), bu p olayının doğru olduğu durumlar gösterilmeye çalışılır ve bunun için p olayının doğru olmasını sağlayacak bir örüntü oluşturulur (aksiyom), sonra bu aksiyomlardan yola çıkarak gerçek teoremlere ulaşılır.

Elbette analiz yöntemi basitçe, özel bir problemi daha üst bir teoreme indirgeme olarak nitelendirilemez. Çünkü örnek vermek gerekirse Pythagoras teoremi özel bir üçgen için (dik açılı üçgen) geçerli olan durumun tüm üçgenler için değil, sadece aynı özellikte olan yani tüm dik üçgenler için geçerli olacağını söylemektedir. Bu niteliksel bir durumun (dik üçgen olma durumu) tüm üçgenlere değil, sadece niteliksel olarak aynı olan ve niceliksel farklılıklara sahip olan tüm üçgenler için geçerli olması anlamına gelir. Aslında bilimsel yöntemin ilkel modüllerini oluşturduğu iddia edilebilecek olan Platon, bu açıdan bakıldığında özel bir durumun tüm diğer özel durumlar için geçerli olacağını söyleyen analiz yöntemini geometriden alarak tüm bilgi türleri için oluşturmaya çalışmıştır. Platon “geometri ile uğraşanlar, tek ya da çift sayı, düzlemsel şekiller, açılar gibi temele aldıkları bir takım ilkelere hareket ederek, onların varlığı ile ilgili bir gerekçelendirme yapmadan, bir takım sonuçlara ulaşmaya çalışırlar”²⁵ diyerek kendi yöntemi konusunda da ipuçları vermektedir.

Bütün bunlardan sonra hipotetik analiz yönteminin Antik Yunanda geometri usulü ile birçok ortak noktası olduğu bilindiğine göre ve hipotetik analiz yöntemi; bilinmeyenleri, bilinenlere indirgeme olarak da tanımlanabileceğine göre, burada Platon'un yöntemi; bir hipotezin ortaya konulması (ki bu hipotez aksiyomatik bir takım ilkelere desteklenmiştir) sonucunda araştırmaya elverişli olmayan bir konu hakkında “indirgeme yapılarak” bir açıklama ileri sürme şeklinde özetlenebilir.

Theaitetos Diyalogu

Yukarıda da kısaca değinildiği üzere Platon'un bilgi kuramını anlamak bir noktada açıklamanın ne olduğunu anlamak demektir. Bunun için de Theaitetos adlı diyalogunun (201d-210b) pasajları arasında yaptığı mülahazalara değinmekte fayda vardır. Platon bu diyalogda bilgi konusunu tartışır, ancak açıklama ve bilgi arasındaki yakın ilişkiyi verdikten sonra bunların her ikisinin epistemik ya da en azından epistemik görünümlü kavramlar olduğunu, bilgi ile ilgili verdiği tanımlamalardan da bunun bir yere kadar açıklama ile doğrudan ilişkili olduğunu görmek şaşırtıcı olmaz. Platon'un “bir konu hakkında açıklama veremeyen bir kimsenin bu konu hakkında bilgisi yok demektir”²⁶ ifadesi, açıklanabilirlik ve açıklanamazlık, bilinebilirlik ve bilinemezlik kavramlarını eşdeğer gördüğü anlamına gelmektedir.

Bu diyalogun başında Platon, Theaitetos'un ağzından “bilgiyi”: “Bir kanıt/açıklamaya (logos) dayanan doğru sanı”²⁷ olarak tanımlamaktadır. Çağdaş bazı epistemolojik kaynaklarda da Platon'un bilgiyi “doğru sanının gerekçelendirmesi olarak”²⁸ tanımladığı görülmektedir. Ancak “kanıt/açıklama” yapısı gereği “gerekçelendirmekten” daha fazlasıdır. Örneğin doğru bir p sanısı, güvenilir bir kaynaktan alındıysa gerekçelendirmesi yapılabilir. Ancak Platon'un “kanıt” olarak nitelendirdiği şey, aslında açıklama olarak adlandırdığımız şeydir.

“...bizi ve başka şeyleri teşkil eden ilk öğelerin kanıtları/açıklamaları olamayacağını bazı kimselerin söylediklerini ben de işittiğimi sanıyorum. Kendinden veya kendiliğinden var olan her şeye sadece bir ad verilebilir; hakkında başka hiçbir şey söylenemez; ne var olduğu iddia edilebilir ne de var olmadığı. Zira böylece onlara varlık

²⁴ Platon, **Menon**, Çev. Adnan Cemgil, Ankara, 1942,86e - 87b.

²⁵ Platon, **Devlet**, Çev., S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 59.

²⁶ Platon, **Theaitetos**, Çev. Macit Gökberk, Ankara, 1945, 202b.

* Logos, Platon'da bazen kanıt bazen ise açıklama olarak kullanılmıştır. Türkçesinden faydalandığımız Theaitetos adlı eserin çevirisinde logos, kanıt anlamında kullanılmakla beraber 202b, 208b, 208d, 209a, 210a numaralı pasajlarda açıklama terimi “kanıt” şeklinde çevrilmiştir.

²⁷ Platon, **a.g.e.**, 1945, 202c.

²⁸ Timothy Chappell, "Plato on Knowledge in the Theaetetus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/plato-theaetetus/>

veya yokluk bağlanmış olur; hâlbuki yalnızca onu zikretmek istiyorsak, kendisine başka hiçbir şey katmamalıyız. Gerçekten onlara hiçbir vakit ne “kendisi” ne “şu” ne “her biri” ne “yalnız” ne “bu” ne de bu türlü herhangi bir şeyi eklememeli; zira her yerde kullanılan her şeye eklenen bu kelimeler, eklendikleri şeylerden başka şeylerdir. Fakat ona dair bir şey söylemek mümkün olsaydı, ona ait bir kanıtla imkân olsaydı, hiç katıksız ifade edilebilirdi. Hâlbuki bu ilk öğelerden herhangi birini bir kanıtın yardımı ile ifade etmek imkânsızdır; zira bunlar ancak kendi adlarıyla çağrılabilirler; bir ad: işte onların biricik mülkleri, buna karşılık, bunlardan birleşmiş olanlar, esasen birleşik oldukları için, aynı şekilde adları da birleşerek bir kanıt olurlar; zira kanıtların bütün özü adların birleşmesinden ibarettir. Demek oluyor ki, öğeler kanıtsızdırlar. Bilinemez fakat algılanabilirler; birleşik şeyler ise bilinebilir, ifade edilebilir ve doğru sanı olarak düşünülebilirler.”²⁹

Buradan da anlaşılacağı üzere Platon açıklama ile ilgili iki sorun üzerinde durur. Birincisi; açıklamanın kendi içinde anlaşılabilir bir noktaya kadar geriye götürülüp götürülmeyeceği, ikincisi de; bir şey ile ilgili açıklamaya sahip olmanın, bu şeyin bilgisi için gerekli olan ek bir öğe olup olmaması ile ilgilidir. Platon açıklamada geriye gitme sorununu, bu geriye gitmeyi sonlandırmakla ilgili spesifik bir kuram temelinde ele alır. Bu kurama göre açıklama yapmak, bir şeyi en son bileşenlerine kadar ayırtmak ile aynı anlama gelmektedir. Karmaşık yapılar en basit bileşenlerine kadar çözümlenmelidir. Bu karmaşıklık çözümü ile açıklığa kavuşur. Nihai basitliklere inildiğinde ise daha fazla çözümlenemeyecek ya da ayırtılamayacak olmasından dolayı bunlar anlaşılmalıdır. Bu durumda Platon, en son basitlik noktasında açıklamanın da durması gerektiğini belirtir.

“Diyelim ki Sokrates adının ilk hecesi hakkında sana şunu soruyorlar: aziz Theaitetos, söyle bakalım SO nedir? Ne diye cevap verirsin”³⁰, bu soruyu Theaitetos: “S ile O diye”³¹ cevaplar. Bunun hece hakkında bir açıklama olduğunu kabul eden Platon, aynı şekilde “S” nin açıklamasının olup olmayacağını sorduğunda aldığı cevap: “Nasıl olur da bir öğe gene bir öğe ile ifade edilebilir? Zira S sessiz bir harftir. Sadece bir gürlütlü dilin bir fısıltısıdır. O halde bu harflerle açıklanamaz demek tamamıyla doğrudur”³².

Platon bundan sonra bir dilemma ortaya koyar: Karmaşık yapılar ya öğelerinin bir toplamıdır ya da parçaların toplamından farklı yeni şeylerdir. Birincisi geçerli olduğunda, tüm yapıyı bilen ve açıklayabilen birisi, öğelerini de bilmek zorundadır; “parçaların toplamının, bütünle aynı şey olduğu düşünülüğünde, harfler hecelerden ne daha az ne de daha fazla bilinebilir ve anlaşılabilir değildir. İkincisini, yani parçaları olmayan şeyin çözümlenemeyeceği düşüncesi ele alındığında ise heceler basitliklerdir ve aynen harflerde olduğu gibi anlaşılabilir ve bilinemezdir”³³. Eğer hece, parçaları olmayan bir bütün ise heceler ve harfler, aynı derecede açıklama için yetersizdir ve bilinemez. Çünkü en son bileşenlerine ayrılmış bir şeyin açıklaması yapılamaz.

Bu dilemmenin birinci ucunda Platon aşağıdaki ilkeye dayanmaktadır:

Eğer x, bir bütünsel ve p1...pn onun bütün parçalarını oluşturuyorsa ve eğer x, p1...pn ise, o halde her bir p1...pn anlaşılır ise x anlaşılmalıdır.³⁴

Buradan; genel mantık ilkesi olarak görülen “özdeşlik ilkesi” temele alındığında, anlaşılabilir parçalardan anlaşılabilir bir şey elde edilemez düşüncesine ulaşılmaktadır. İkilemin bir ucunda “bütün parçaların toplamıdır, ancak ve ancak her bir parça anlaşılabilirse bütün de anlaşılabilir” önermesi yer almaktadır, Platon’un bu düşüncesi onaylanmak zorundadır. Ancak Platon; bütün anlaşılabilir ise, sadece parçaların toplamının da anlaşılabilir olduğunu değil, her bir parçanın da anlaşılabilir olduğunu söyler. Bu durumda da, eğer bütünün parçaları bir özellik taşıyorsa ancak ve ancak bütün de o özelliği taşır, bu durum açıkça bir terkip hatası olarak görülmektedir.³⁵

İkilemin diğer ucunda bütünün, parçaların toplamından daha fazlası olduğu iddiası yer almaktadır. Bu durumda bütün yeni yapılar olarak adlandırılabilir. Platon bu durumu şöyle ifade etmektedir: “O halde,

²⁹ Platon, a.g.e., 1945, 201e-202c.

³⁰ Platon, a.g.e., 1945, 203a.

³¹ Platon, a.g.e., 1945, 203b.

³² Platon, a.g.e., 1945, 203b.

³³ Platon, a.g.e., 1945, 203c – 205c.

³⁴ David-Hillel Ruben, a.g.e., 2004, s. 73.

³⁵ David-Hillel Ruben, a.g.e., 2004, s. 73.

şu şimdi söylediğimizi kabul etmiş olalım: hece birbirine uygun olan öğelerden teşekkül eden bir tek toplu bir bütündür. Çünkü parçaları olsaydı, bütün de parçaların toplamı olurdu.”³⁶

Platon burada; bütünün, parçaların toplamından daha fazlası olduğu, dolayısıyla onun varlığının *sine qua non* (kendiliğinden) olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Buradan da aynı öğeler gibi meydana gelen birleşik yapının da bilinemez ve açıklanamaz olduğu sonucu çıkarılabilir:

“Hatırlıyor musun dostum, biraz önce şu sözün doğruluğunu tasdik etmiştik: Başka şeylerin teşekkül ettiği ilk öğeler için bir kanıt/açıklama yoktu. O halde hece birkaç harften teşekkül etmiştir; o harfler de parçalardır; demek ki hecelerle harfler aynı derecede bilinebilir ve ifade edilebilirler, çünkü “parçaların toplamı” ile “bütün” aynılığı meydana çıkarmıştır... Fakat bir ise, bölünemezse, hece de tıpkı harf gibi ifade edilemez ve bilinemez olacaktır. Zira aynı sebep aynı neticeyi doğurur.”³⁷

Bütün bunlardan sonra Platon, *logos*'a dayanan doğru sanı olarak başta tanımladığı bilgidен yola çıkarak, *logos*'un mahiyeti hakkında üç belirleme yapar:

- a) düşüncenin dilde yansıması,
- b) öğeler yoluyla bütüne erişmek,
- c) konuyu bütün başka şeylerden ayıran bir işaret göstermek.”³⁸

İlk ikisi ile verdiği örnekler yukarıda anlatılmıştı. Üçüncüsü, Platon'un kısırdöngüden kurtulma yolu olarak gördüğü özelliktir. Ancak ona göre herhangi bir şey hakkında açıklama yapılmış bir bilgiye sahip olmak “sadece sanıyla bilmek değil fakat farkı da bilmek”³⁹ olarak tanımlanırsa, açıklama katılmış doğru sanı olarak bilgiyi tanımlamak yine yetersiz olacaktır ve Platon yine aporetik bir biçimde diyalogu şu şekilde sonlandırır: “Böylece bilgi, ne algıdır, ne doğru sanıdır, ne de kanıtı dayanan doğru sanıdır.”⁴⁰

Kısaca özetlemek gerekirse; Platon'da bilgi Antik Yunan düşüncesi adına çok önemli bir gelişme addedebileceğimiz tarzda değişmez ve kalıcı bir özellik gösterir. Çünkü Platon *Menon* diyalogunda “Bütün bunlarda özdeş olanın ne olduğunu öğrenmek istediğimi anlamıyor musun?”⁴¹ diye sorarak *Menon*'dan, erdemın ne olduğu ile ilgili sorusuna, bilginin anlaşılabilir olması için tanımlanacak şeyin aslında tüm istenen şeylerde ortak olanın, değişmez olanın yansıtılması şeklinde olması gerektiği cevabını almak istemektedir. Çünkü “Platon için ‘değişme’, ‘bozulma’ ile eş anlamlıdır; bu da maddesel şeyler için söz konusudur. Maddesel şeyler de duylulara konu olurlar. ‘Değişmeyen’, dolayısıyla da kusursuz olan önemlidir. Çünkü bu maddesel değil zihinsel olandır; ‘değişmeyen’ duylulara değil, zihne konu olur”⁴². Daha önce Platon'un üç ontolojik seviye belirlemesi yaptığı hatırlanacak olursa buna uygun olarak epistemolojik olarak üç bilgi türü sunması gerekmektedir bunlar da: “Birincisi episteme'nin algı (*aisthesis*) olduğu, ikincisi doğru sanı (*alethes doksa*) olduğu, üçüncüsü de temellendirilmiş doğru sanı (*alethes doksa meta logou*) olduğudur.”⁴³

Platon *Menon*'da bilgi kuramı açısından erdemın öğretilebilir bir şey olup olmadığı ile ilgili tartışmada erdemın bir Tanrı vergisi (*technē*) olduğu için öğretilmeyeceğini, dolayısıyla da özünün kavranamayacağını ve açıklanamayacağını ama bilinebilir (başkaları için *doxa*, ona sahip olan birisi için ise *epistēmē* düzeyinde bilinebilirliği kastetmektedir) bir şey olduğunu dile getirmekteydi. Bunun dışında retoriğin öğretilebilen bir şey olduğu için basit marifet (*empeiriai*) sayılabileceğini, dolayısıyla bir erdem olmadığını ifade etmekteydi. Bunu söylerken de bir taraftan Sofistlere gönderme yaptığı açıkça görülmektedir.

Platon'da bilgi, açıklama ile eşdeğer görülmekle beraber bunların nitelikleri konusunda kendisinin bir uzlaşıya vardığını söylemek güçtür. Bilginin ancak bir bütün olması Platon'u tatmin edebilir, çünkü ancak bu anlamda söz konusu olan şey anlaşılabilir bir şey olur. Bu ister herhangi bir kavramın çözümlenmesi sürecinde olsun isterse herhangi bir olgu ya da olay karşısında olsun, parçası olmayan bir şeyi ortaya koymak o şey hakkında bilme ya da o şeyi açıklama yetisine sahip olmak dolayısıyla onu anlamak anlamına gelmektedir. Bu görüş aslında holist bir bakış açısının ipuçlarını vermektedir. Bu

³⁶ Platon, **a.g.e.**, 1945, 204a.

³⁷ Platon, **a.g.e.**, 1945, 205e.

³⁸ Platon, **a.g.e.**, 1945, 208c.

³⁹ Platon, **a.g.e.**, 1945, 210a.

⁴⁰ Platon, **a.g.e.**, 1945, 210a.

⁴¹ Platon, **a.g.e.**, 1942, 75b.

⁴² Cemal Güzel, “Platon'un Bilgi Görüşü”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2003, C. 20, Sayı: 2, s. 105-115

⁴³ Platon, **a.g.e.**, 1942, s.107.

holist (bütüncül) bakış açısı, Platon'un *Kharmides* diyalogunda tıp alanından verdiği örnekle daha rahat bir şekilde anlaşılabilir. O bu diyalogda Hipokratik bir yöntemi benimseyerek tıp alanından şu örneği vermektedir: "Gözündeki ağrı şikâyetiyle hekime giden bir hastayı, alanında uzman olan hekimler muayene ederken sadece 'ağrıyan gözle' ilgilenmezler. Önce tüm başı hatta tüm vücudu incelerler. Çünkü onlar için parça, bütün iyi olmadıkça iyi olamaz, böylece tıp gerçek bir açıklama ve anlama sağladığı için saygın bir bilim olarak nitelendirilebilir."⁴⁴ Ancak Platon için tüm tıp çalışmaları aynı özellikte değildir. Nitekim *Yasalar* adlı diyalogunda da bu görüşünü destekleyen bir takım önermeler ileri sürmektedir: "İki tür tıp çalışması yapılabilir, birincisi; her ne kadar sonuçları kesin de olsa sadece deneyimlere dayandığından, mevcut sorunla ilgili nedensel bir anlayış ortaya koyamaz, bu yüzden basit bir çalışma olarak adlandırılır. Oysa ikinci tür tıp çalışmaları bilimsel olarak o sorunun doğası ile ilgilenir yani bedeninin tüm doğasını araştırır, aynen bir filozofun kendi alanında yaptığı gibi bir hekim de hastalığın kökenlerini bulmaya çalışır."⁴⁵

Timaios Diyalogu

Platon'un diyalogları, açıklamaları; düzenliliğin nedenleri ve ilkelerine hem doğru hem de uygun bir biçimde başvurma yoluyla, verilen bir şeyin yapısı, karşılıklı ilişkisi, işlevleri veya koşullarını anlaşılır kılan tamamlanmış anlatılar olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶ Platon, konusu ve doğruluk iddiaları açısından açıklamaları ikiye ayırır; birisi doğru açıklamalar diğeri ise olası açıklamalardır. Doğru açıklamalar (*alethos logos*) akıllı şeyler olarak davranırken, doğruluğu kendi içinde ve kendinden bir şey olarak diğer açıklama türü için özel bir ölçüm yapmayı sağlar. Olası açıklamalar (*eikōs muthos*) fiziksel şeyleri açıklar, kendiliğinden doğrulukları yoktur, ancak doğru açıklama ilkelerine göre kurulduğunda doğruluk kazanırlar.

Platon *Timaios*'taki düşüncelerini kesin olarak değil, akla en yakın olan olasılık olarak ileri sürmektedir. Ona göre ancak bir Tanrı, doğal dünyayı kesin olarak bilebilir, çünkü doğal dünya durmadan değişen bir dünyadır, durmadan değişen bir dünyada da kesin gerçekleri değil, ancak akla yakın olasılıklar vardır. İyi bir yöntem bu olasılıkları yüksek bir gerçeklik düzeyine vardırabilir ama değişmez idea bilgisiyse değişen nesnelere bilgisi arasında her zaman bir uçurum vardır. Bu açıdan *Timaios* bir mitostur, ancak akla yakın bir mitos.⁴⁷

"... işte benim üzerinde yürümek istediğim yol. Ben şimdi her şeyin ilkesinden ya da ilkelerinden söz edecek değilim... başlarken söylediğim sözlerle, yani akla yakın olan açıklamaların değeriyle yetinip başlangıçtan beri yaptığım gibi, her olay ya da bütün üzerine ileri sürülen açıklamalar gibi, belki de onlardan çok daha akla yakın açıklamalar vereceğim. Öyleyse, söze başlamadan önce, bizi garip, anlamsız açıklamalardan kurtarsın, akla yakın öğretilere doğru götürsün diye bir kez daha Tanrı'yı yardımımıza çağıralım ve konuşmamızı sürdürüelim."⁴⁸

Platon *Timaios*'ta açıklama ve anlama arasındaki ilişkiyi de yukarıda bahsedilen bağlam içerisinde ele alır. *Timaios* diyalogu evrenin yapısı ve oluşumu hakkında bilgi vermektedir, ancak bu bilgi daha önce de değinildiği üzere kesin değil akla yakın olarak nitelenen olası açıklamalar (*eikōs muthos*) şeklindedir. Ancak bu ifade, söylediği şeylerin bir hikâyeden ibaretmiş gibi anlaşılması gerektiği sonucunu vermez. O bunu söylerken daha çok kendi kanısını dile getirdiğini söylemektedir. Çünkü bu görünen evren, İlahi zanaatkarın, *Demiurge*'un, Sanatçı'nın, zihnindeki o mükemmel tasarımın bir benzeri ya da temsilidir. Dolayısıyla o mükemmel tasarımın sadece bize görüldüğü kadarına sahibiz. Ancak onun Sanatçısı yoktan var eden bir varlık değildir.

Sonuç olarak Platon'un açıklama ve anlama ile ilgili olarak söylediği şeyleri kısaca özetlemek gerekirse: Açıklama, bilgi ile eşdeğer görülmektedir. Ancak burada bahsedilen bilgi doğru sanı (*doxa*) olan değil, kesin ve değişmez (*epistēmē*) olan bilgidir. Bir şeyi anlamak ya da o şey hakkında *epistēmē* sahibi olmak açıklayıcı bir bilgiye sahip olmak anlamına gelir; yani o şeyin 'neden'inin bilgisine sahip olmak

⁴⁴ Platon, *Kharmides*, Çev. Nurettin Ş. Kösemihal, MEB Yayınları, Ankara, 1965, 156e.

⁴⁵ Platon, *Yasalar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2007, 720b

⁴⁶ A. F. Ashbaugh, *Plato's Theory of Explanation*, State University of New York Press, 1988, s. 8

⁴⁷ Platon, *Timaios*, Çev. Erol Güneş, Lütfi Ay, MEB Dünya Klasikleri, 2001, Açıklamalar, s. 116.

⁴⁸ Platon, *a.g.e.*, 2001, s. 52.

demektir. Bir şeyi anlamak, o şeyi, şeylerin genel yapısına uyumlu şekilde görmek demektir, yani o şeyin açıklandığının farkında olmasıdır.

Kaynakça

- Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 1964
- A. F. Ashbaugh, **Plato's Theory of Explanation**, State University of New York Press, 1988
- Cemal Güzel, "Platon'un Bilgi Görüşü", Hacettepe *Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 20, Sayı: 2Platon, **Kharmides**, Çev. Nurettin Ş. Kösemihal, MEB Yayınları, Ankara, 1965
- C.C.W.Taylor, "Forms as Causes in the Phaedo", *Mind*, C. 68, 1969
- David-Hillel Ruben, *Explaining Explanation*, Taylor and Frances Lib., 2004
- E. L. Burge, "The Ideas as Aitia in the Phaedo", *Phronesis*, C. 16, 1971
- Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi.*, Çev. Vural Okur, İm Yay., 2005
- Jean-François Mattéi, *Platon*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kit. 2008
- Platon, **Yasalar**, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007
- Platon, **Timaios**, Çev. Erol Güney, Lütfi Ay, MEB Dünya Klasikleri, 2001
- Platon, **Menon**, Çev. Adnan Cemgil, Ankara, 1942
- Platon, **Devlet**, Çev., S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995
- Platon, **Theaitetos**, Çev. Macit Gökberk, Ankara, 1945
- Platon, **Phaidon**, Çev. H. R. Atademir, S. K. Yetkin, Ankara, 1943
- Platon, *Kratylos*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, 2000
- R. J. Hankinson, *Cause and Explanation in Ancient Greek*, Oxford University Press, New York, 1988
- Timothy Chappell, "Plato on Knowledge in the Theaetetus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/plato-theaetetus/>
- W. V. Quine, J. S. Jullian, **Bilgi Ağı**, Çev. Hadi Adanalı, Kitâbiyat, Ankara, 2011